

BYSTRICKÝ PERMON

Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

Ročník VI.

Číslo 4.

December 2008

V inšujem vám
od Vianoc do Nového roku,
aby ste mali peňazí ako toho roku
pri peci stojím,
veľmi sa bojím,
pes do mňa vrčí,
kapsa mi trčí,
dajte mi koláča,
nech sa mi rozáča.

(Staré Hory)

Už sviatky lásky, pokoja
zavítajú zas skoro k nám,
pod stromčekom ľudia postoja,
otvoria srdcia dokorán.
Nech v dome vašom
zavládne tiež radosť, že ste spolu,
keď rodina si zasadne
k štedrovečernému stolu.

HISTORICKÉ ZÁHADY Z OKOLIA BANSKEJ BYSTRICE

CHYTRÔ - STARÁ VOZOVÁ CESTA cez Východné Prašnické sedlo

V lete tohto roku Odštepny závod štátneho podniku Lesy SR v Slovenskej Ľupči sprístupnil verejnosti nový, 9,5 km dlhý, lesnícky náučný chodník Jozefa

Dekreta Matejovie, ktorý vedie od jeho pamätníka v Dolnom Jelenci cez Horný Jelenec, Valentovú, Rybô, Kohútovú, popod Majerovu skalu do Starých Hôr. Jeden zo 14 informačných panelov náučného chodníka pred osadou Valentová nasmeruje návštevníka k osade Prašnica, do dolinky s názvom Chytrô. Nachádzajú sa tam pozostatky jednej z najstarších vozových ciest spájajúcich Banskú Bystricu cez Staré

Hory s Revúckou dolinou a Považím. Je zároveň ukážkou aké ťažkosti s dopravou museli naši predkovia prekonávať ale aj s akým dôvtipom ich vedeli riešiť a popri tom ešte viac zatraktívniť čaro jedinečnej krasovo-lesnej krajiny.

Doprava bola od dávnych čias dôležitým faktorom rozvoja našej civilizácie. Cestná sieť južne od Dunaja bola založená už v staroveku, v dobe Rímskeho impéria, ale v hornej časti Karpát začala vznikať až v stredoveku, ako súčasť feudálnej správy územia – hradných panstiev. Ešte donedávna sa spevnená cesta nazývala hradská.

Pokračovanie na strane 2.

CHLIEB U SLOVÁKOV

Prevzaté z dobovej tlače

J. Gregor Tajovský

Legenda hovorí – ako mi to stará mati moja rozprávali, – že voľakedy bolo vraj viac chleba, ako dnes; ale že to bolo ešte hen, keď Kristus Pán chodil po svete. Ale že jedna matka podymníkom utierala špinavé svoje dieťa, čo vraj tak rozhnevalo Pána, že siahol na byl a chcel vôbec otreť klas, aby sa človek požehnaníu božiemu neposmieval. Len Panna Mária, vždy milosrdná, zadržala mu ruku, že ostal na slame ešte malý klas. Od tých čias je vraj o chlieb tak ťažko, že ho človek v potu tvári jedáva a v „Otčenáši“ každodenne prosí Boha, aby dal dnes a zajtra, tiež. V ostatných modlitbách taktiež často žiada ľud o „vezdejší“, a katolíci – ako známo – odbavujú i pobožnosť v poli, prosiac o požehnanie a hojné úrody zemské. Ale i tá svetská:

„Milý, mocný Bože,
s vysokého neba,
keď si mi dal zuby,
daj že mi aj chleba“

tiež nenie do skoku. Skladal ju zaiste Slovák hladný, nemajúc toho „daru božieho“, toho „tatička“, ako chlieb náš ľud iste že z úcty a vážnosti menuje. Ľudu nášmu je chlieb vecou posvätnou, čo vidieť už i z toho, že keď ešte len zamiesila naň gazdiná, už kladie po ňom križe, aby bol požehnaný a sa vydaril. A keď prvý do pece sádže, prežehnáva ho znova a z prvého odštipuje (Tajov) kústik a hádže do ohňa vraj „za dušičky“. Načína-li ho, zase ho križom znamená, a pridete-li do domu návštevou, čím že vás prvé uctia? Iste chlebom. A ja rozpomínam sa, ako vše moja stará mať banovala, že zabudla dať chleba krájať „pre reči“, t. j. uctiť. A koho uctila, ten nikdy neopovrhol aspoň „na raz do úst“ si ukrojiť. Chlieb neohrdia, iba akby deti. Ale pohodiť ho ani tie nesmú. Týmto (deťom) krája ho otec, častejšie matka, lebo deti nevedia si odkrojiť, keďže nevedia naň zarobiť – hovorí porekadlo.

O chlebe, ako o druhých jedlách, špatných rečí nepočuješ. Chlieb je „chlebom, chlebičom, darom božím“ a preto jeho miesto aspoň vodne na stole.

Pokračovanie na strane 3.

CHYTRÔ - STARÁ VOZOVÁ CESTA cez Východné Prašnické sedlo

Pokračovanie zo strany 1.

Staré cesty viedli prevažne údoliami, prekonávanie horských chrbtov povozmi bolo veľmi obtiažne, doprava v horách sa riešila prenášaním a neskôr pripriahanim poľahov. Rozvoj baníctva a vznik banských miest kladli čoraz väčšie nároky na pravidelnú prepravu ťažkých a objemných nákladov. To si vynútilo budovať cesty aj cez vysoko položené horské sedlá.

V okolí Banskej Bystrice najväčšou dopravnou prekážkou bola súvislá horská zátvora, ktorú tvorili Kremnické vrchy, masív Krížnej, Starohorské vrchy a južný výbežok Nízkych Tatier. Aj dnes ju prekonávajú len dve cesty – cez Malý Šturec a cez Donovaly, ako aj jedna železnica Banská Bystrica – Diviaky. Ale už od pradávna tadiaľto prechádzala jedna zo severo-južných migračných a obchodných trás, ktoré spájali údlie Visly s Dunajom. V staroveku to bola odnož takzvanej „Jantárovej cesty“ a v stredoveku komitátna zvolenská „Via Magna“. Banskobystrickí mešťania dostali od kráľa Belu IV. právo ťažiť kovy a slobodne obchodovať v celej župe vrátane Turca, Liptova a Oravy, ktoré do nej vtedy patrili. Potrebovali preto prístup nielen do baní a hút v Liptove, ale aj na Považskú cestu, spájajúcu Spišské mestá so Žilinou a Tešinom a rovnako aj na Oravskú cestu vedúcu do Krakova. Možno predpokladať, že už v 14. storočí, po započatí ťažby a zriadení huty vo Vyšnej Revúcej sa pre dopravu začali využívať aj horské sedlá na východnom krasovom chrbte masívu Krížnej, ktorý oddeľuje Starohorskú dolinu od revúckej Suchej doliny.

Starohorská dolina bola vtedy povozmi prístupná ešte len po terajšom Dolný Jelenec, nad ktorým začínala skalná úžľabina, ktorú ešte vypĺňali tufové terasy a kaskády. Za nimi sa nachádzalo jazero alebo močarina, ktorá je na prvej mape Uhorska z roku 1514 vyznačená ako „Holie“. Doteraz tomu nasvedčuje takmer rovné dno údolia medzi Motyčkami a Jergalami. Ešte pred touto bariérou však do Starohorskej doliny spod Krížnej vyúsťovala dolina, v ktorej sú teraz osady Horný Jelenec, Valentová, Rybô a Prašnica. Práve nad Prašnicou sú dve vhodne situované horské sedlá a to Prašnické sedlo (1037 m n. m.) a najmä najnižšie položené Východné Prašnické sedlo (920 m n. m.), ktoré umožňovali vybudovanie cesty na Liptovskú stranu za predpokladu prekonania k nim vedúcich terasovitých roklín s vodopádmi. Skúsení banskí majstri tento problém vyriešili profesionálne. V najbližšej z roklín, teraz nazývanej „Chytrô“, v skalnatom prahu vysekali pre cestu strmý zásek a v ňom osadili v baniach dobre známy rumpál, pomocou ktorého vozy vyťahovali, prípadne spúšťali a zrejme pritom využívali aj silu úžľabinou pretekajúcej vody.

Dĺžka cestného prechodu od odbočky v Hornojelenskej doline po Východné Prašnické sedlo je necelých 3 km, prevýšenie okolo 300 m. Cesta zásekom cez skalný prah, kde bol rumpál, meria 60 –

70 m s prevýšením asi 20 – 25 m. Dĺžka vodného žlabu v skalnej stene je cez 20 m. Táto cesta je prístupná zo žltého označeného turistického chodníka vedúceho z Horného Jelenca do revúckej Suchej doliny.

Aj keď sa cesta cez Východné Prašnické sedlo už stáročia

Fotografia miesta a kresba domyselného zariadenia na prekonávanie horského sedla.

nepoužíva a miestami ju len ťažko zistiť, jej časť v prieseku skalného prahu je stále dobre viditeľná. Oživuje ju prúd vody tečúcej v kameni vysekaným jarkom po okraji cesty, ktorý sa na jeho konci mení na kaskádovitý vodopád. Vnímavému zraku návštevníka tohto miesta neujdú stopy po dierach v stene záseku, v ktorých bolo osadené koleso rumpálu alebo tiež zvyšky výdrevy, ktorá bola naprieč zapustená do prudko stúpajúceho skalného povrchu cesty za účelom protišmykovej opory kopyt ťahajúcich koní.

Cesta s rumpálovým výťahom bola síce domyselným technickým dielom, ale tvorila len časť zložitého systému stredovekej dopravy cez Východné Prašnické sedlo. Úžľabina Chytrô umožňovala prepravu vozov len pomocou pripriahania ďalších párov koní. Tieto sa zo sedla vodili späť po terajšom turistickom chodníku cez Prašnicu. Chodník vedie aj v bielych dolomitových pieskoch a koňom sa spod kopyt prášilo, podľa čoho zrejme vznikol názov osady „Prašnica“.

Z čoho asi vznikol názov „Chytrô“? Možnože ľudia zaujal „chytrý“, teda „umný“, dôvtipne sofistikovaný systém dopravy a možno sa len dolinkou „chytrô“ zbehol z horského sedla dolu, do doliny. Posúďte sami a nájdite si príležitosť prísť sa na Chytrô pozrieť, najmä ne jar, keď šplachou vodopády a na okolitých skalných bralách zakvitnú modré enciány.

Milan Žuffa – Ellek
Kresba Stano Parobok

Mapa potvrdzuje strategickú významnosť starej horskej vozovej cesty.

ŠTEFAN JUNG – NAOZAJ NESKUTOČNÝ PRÍBEH

Peter Karl v druhej pol. 14. stor. skoncentroval banskú a hutnícku výrobu v okolí B. Bystrice, Zisky z podnikania a obchodu premenil na veľké pozemkové vlastníctvo.¹ Jeho dedičia nedokázali kráčať v otcových stopách. V 1. pol. 15. stor. sa to podarilo Štefanovi Jungovi, ktorý rozdrobený Karlov majetok opäť sústredil pod jednu strechu.

Štefan Jung, podobne ako Peter Karl patril k banskobystrickým waldbürgerom, ktorých otcovia prišli do Banskej Bystrice po Mongolskom vpáde po boku richtára Ondreja. Štefan, postupne v priebehu 20-tich rokov 15. stor., rozdrobené bane, hutý a pozemky scelil. Bolo to v čase doznievania konjunktúry banskobystrického baníctva.

Príchod Žigmunda² na uhorský dvor viedol k strate benátskeho trhu pre uhorský obchod s kovmi a priblížil nových obchodných partnerov v podobe hornonemeckých obchodných centier. Ovládnutie uhorského obchodu s meďou hornonemeckým kapitálom, sprevádza po vyčerpaní povrchových ložísk, prechod k hlbinej ťažbe aj banskobystrické baníctvo. Nedostatok investícií spôsobuje čierne mraky banskému podnikaniu v Banskej Bystrici. Presvedčil sa o tom aj člen mestkej rady, richtár a ešte včera úspešný waldbürger Štefan Jung.

Písomné pramene sa objavujú o Štefanovi v čase, keď u neho pretrvávajú finančné problémy. Keď roku 1443 uzatvára pred zástupcami banskobystrického magistrátu dohodu so svojim nevlastným synom Egidom

von Berg, že mu dáva podiel vo všetkých svojich baniach a dom v Banskej Bystrici na úhradu svojich dlhov. Pritom otec a nevlastný syn uviedli do zmluvy vzájomné dedenie majetku v prípade úmrtia. O 11 rokov neskôr si Štefan Jung ako banskobystrický richtár požičiava peniaze na udržanie prevádzky svojich baní od kremnického kupca slovenského pôvodu Stanislava Vilhemoviča. V prípade nevrátenia 300 zlatých stratí svoje dediny Podlavice a Majer. Už roku 1445 si požičiava ďalších 400 zlatých od vdovy po zemanovi Jandovi. Keď ich do štyroch rokov nevráti, stratí takmer celý majetok. Mestkej rade nebolo po vôli, aby sa členom podnikateľskej vrstvy v Banskej Bystrici stal Vilhemovič a Jungov dlh vyplatila a sama sa stáva Jungovým veriteľom. Úplne insolventný bývalý richtár, tajne opúšťa svoje rodné mesto a mieri do Nemecka, kde pracuje ako obyčajný baník.

Medzičasom sa synovi Štefana Junga, Mikulášovi podarí natrafiť na žilu bohatú na meď. Spolu so svojim nevlastným bratom Egidom začínajú splácať otcove dlhy a získavať majetky späť. Mikuláš odchádza do Nemecka a hľadá svojho otca, ktorý sa nechce ukázať na oči svojim bývalým dlžníkom.

Práve v tomto čase obaja bratia roku 1465 zomierajú.³ Skormúteného starca znovuzískané majetky veľmi nepotešili, pretože už o rok celú nemovitosť predáva za 6200 dukátov budínskemu mešťanovi Jánovi Ernstovi⁴ a Jánovi Thúzovi, vysokému kráľovskému úradníkovi (ktorý sa čoskoro, r. 1470 vzdal svojho podielu za 2000 dukátov v prospech J. Ernsta).

Vstupom Jána Ernsta do banskobystrického baníctva začína jeho nová kapitola reprezentovaná hornonemeckým kapitálom. Až do vzniku

Thurzovsko-fuggerovskej spoločnosti významnejšími banskými podnikateľmi v Banskej Bystrici boli: V. Mühlstein, J. Kolman, J. Kuncovič, Glocknitzer, M. Königsberger, J. Lang a Ján Korvín - nemanželský syn kráľa Mateja.

S menom Štefana Junga sa v banskobystrickom baníctve stretávame v 16. st., ale tento nie je rodovo spojený s nami sledovaným Štefanom.⁵

Jozef Ďuriančík

¹ Pozri B.B. Žurnál 2006: Peter Karl

² Žigmund vládol v Uhorsku v r.h 1387-1437

³ Štefan Jung mal aj syna Jakuba, ktorý bol farárom v špitálskom kostole sv. Alžbety

⁴ Ján Ernst dostal prímenie Hampo a tiež Neuher - Nový pán

⁵ O synovi Štefana Junga, Mikulášovi a jeho prepojení na bratislavské obchodné kruhy píše M. Skladaný v príspevku „Zápas o banskobystrickú meď“ v pol. 15. stor.“

Použitá literatúra:

1. Baláž J.: Banská Bystrica v premenách času, Baja, B. Bystrica, 2002
 2. Graus I.: Výber z bibliografie
 3. Jurkovich D.: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica, Pribicer, B. Bystrica, 2005
 4. Matulay C.: Mesto B. Bystrica: Katalóg adm. a súdnych písomností 1-11, Bratislava, 1980
 5. Ratkoš P.: Výber z bibliografie
 6. Skladaný M.: Výber z bibliografie
- Permon I-IV, B.B. Žurnál 2006

CHLIEB U SLOVÁKOV

Pokračovanie zo strany 1.

Z povery neobracajú ho načatou stranou do dvier: aby gazdovstvo von dvermi neušlo, a dobrý valach, aby mu vlk krdeľ nenačal, dáva svoj chlieb načínať inému.

Idúcky von z dediny chleba nejedz, učí povera, bo preješ si gazdovstvo; ba taký človek skoro by vyjedol celú dedinu.

Ak ženská mačku zabije, alebo dotkne sa istého údu mužského tela, jakživ dobrého chleba nenapečie.

Ak je kôrka na chlebe odstatá, oddutá: iste hnevala sa pekárka pri sádzaní. Ale deti hovoria, že v tých dierkach „pánbiček spáva.“ Odúva-li chlieb v peci pupky, pridú naň hostia. Aby chlieb bol dobrý, neradno, kým kysne, izbu vymetať. (Povera, ale prospievať čistote.)

V jednom prípade, ako ja viem, je chlieb i liekom. Dávajú ho užíaný na masti deťom i starým od bolenia v hrdle, že „predriape“ a pomastí.

Počas vianočných sviatkov býva celý na stole od štedrej večere za dva dni. Jedia, sa koláče, alebo druhý chlieb; ale ten sa nenačína iba po sviatkoch. Je tam obrusom prikrýty s ostatnými vecmi, ako sú: oblátky, med, orechy, jabĺčka, cesnak a čo ja viem, čo všetko tam moja stará mať ukladala.

Chlieb dávajú na štedrý večer i statku a v ňom med a strúčok cesnaku, aby – (neviem ďalej). V Trenčíne dávajú statku i oblátky zvlášť so zelinou (obyč. listok petržlenu) pečené. Keď sa po prvú na pašu vyháňa, (v Tajove) už len chleba dostane.

Či aj čaria chlebom? Isteže. Dobšinský náš poznal sice len, že máš-li zlosť na dáku strygu, tak pri pečení chleba bi zánat šípovým mlád-

nikom: akoby si strygu šibal; ale v „Slov. Pohľadoch“ z r. 1898 na strane 624 čítam: Chlieb v peci zabudnutý, nemá dievča jest, bo naň zabudnú – nevydá sa. Aby však dievča bolo vzácné, robia mamičky na chlebe (pri sádzaní) jamku, a vodu, ktorá pri umývaní chleba v tej jamke sa udrží, dávajú dcéram vypíť. — Tiež, ktorá jedáva vršky z chleba, skoro sa vydá.

Môj nebohý starý otec nikdy bez chleba ani na krok. „S chlebom je vraj dobre chodiť,“ vravieval. Presvedčil som sa neraz o tom i sám, keď sme vše šli ďalej do poľa a mi kúštik z neho podal.

Že sa chlieb nikdy nepreje, to je staré porekadlo; ale hádajte, od čoho majú dievčatá červené líčka? Hm, od chlebovej kôročky, aby ste vedeli. Len, Bože, to je žiaľno, že na mnohých stranách Slovenska tak málo chleba, že by v mnohých dedinách sotva mal vidieť človek do červené líčko; aspoň nie od chleba. Lebo veď známe kraje, kde v štyri-šesťsto duší počítajúcej obci nad 3–4 gazdov od nedele do sviatku chleba nevidíš. Peču sice z múky, doma v kameni ručnom mletej, zapopolené pagáče, ale z tých biele zuby možno, ale červené líca sotva by kto dostal. Hla, tu, v tých krajoch mohli by zbládnúť tie slečinky, ktoré sa na ružovosť líčok svojich hnevajú

*Sytému vraj vody a lačnému chleba:
tak nám chleba, chleba, chleba!!*

J. Gr. Tajovský.

MATEJ KORVÍN – UHORSKÝ KRÁĽ

Kráľ Matej I. (1440-90), syn gubernátora Jána Huňadyho, nazývaný Korvín, podľa havrana v huňadyovskom erbe (z latinského *corvus*), získal humanistické vzdelanie prevyšujúce svojich vrstovníkov. Ovládal niekoľko jazykov a rozumel aj slovenčine. Jeho ceste na uhorský trón predchádzala poprava brata a internácia mimo vlasti. Neuplynul ani rok od korunovácie, keď časť uhorskej šľachty zvolila Matejovi protikráľa v osobe Fridricha III. Naj-väčší rozvrat v krajine dlhodobo spôsobovali bratrici, preto už v roku 1458 poráža hlavný voj pri Blatnom Potoku, potom sa r. 1462 diplomaticky vyrovnal s Jánom Jiskrom a definitívne rozpráši bratríkov r. 1467 pri Veľkých Kostoľanoch.

Protiturecké ťaženie ukončil podpísaním mieru r. 1476, keď predtým porazil Turkov v Bosne a v Srbsku dobytím pevnosti Šabac. Pod tlakom pápežskej kúrie sa zaplietol do vojny, českej, ktorú začal r. 1468 a ukončil mierovou zmluvou r. 1479 s Ladislavom Jagelovským, podľa ktorej si Matej udržal územie Moravy, Sliezska a Lužice. Počas českého ťaženia vystupuje proti nemu Poľsko a domáca opozícia vedená Jánom Vítezom, ktorú zlikvidoval skôr, než sa mohla naplno rozvinúť. Záverečné vojny smerujú do Rakúska z cieľom získať medzinárodné uznanie. Hoci dobyl Viedeň a presťahoval sem svoj dvor, nemecké šľachtické kruhy Mateja r. 1486 za rímskeho kráľa nezvolili.

Matej nestabilizoval Uhorsko len smerom navonok, ale aj smerom dovnútra. Cesta k absolutistickej vláde viedla cez reformu¹ štátnej správy, zavedením nového procesného poriadku

a daňovou reformou, keď starú poddanskú daň (ktorá sa platila od porty čiže brány), nahradil novou (ktorá sa platila od komína – od každej domácnosti). Ročné príjmy sa tak zvýšili 5-násobne a odhadovali sa na

800-1 milión zl., čo bolo na úrovni francúzskeho kráľovstva. Poslednou reformou bola reforma banderálnej armády, ktorú nahradila žoldnierska armáda.²

Stabilizácia centrálnej kráľovskej moci vytvorila dobré podmienky pre hospodársky rozvoj Uhorska, čo sa prejavilo aj vo sfére kultúry. S Matejom Korvínom zaznamenávame vstup humanizmu a renesancie na Slovensko. Dočasné spojenie s Moravou posilňuje češtinu na Slovensku, ktorá sa stáva úradným jazykom Kráľovskej kancelárie. Vzniká Académia Istropolitana (1465), v umení vrcholí neskorá gotika dómom sv. Martina v Bratislave a dómom sv. Alžbety v Košiciach.

Matej Kučera na margo povestí o dobrom a spravodlivom kráľovi napísal „Matej nebol o nič spravodlivejší, o nič ľudskejší, o nič štedrejší, ako iní stredovekí panovníci. To len ľud s vďakou spomínal na obdobie jeho vlády, lebo po jeho smrti pripreli chudobu oveľa horšie časy“.

Jozef Ďuriančík

Matej Korvín skladá prisahu.

¹ Uhorský snem po nástupe Vladislava Jagelovského za uhorského kráľa všetky Matejove reformy zrušil a žoldniersku armádu rozpustil.

² 50% výdavkov štátu pohltila žoldnierska armáda, ktorá patrila medzi najväčšie v Európe

(20 000 jazcov, 8 000 pešakov).

MANŽELKY MATEJA KORVÍNA

Kronikári sa o Matejovi vyjadrili, že bol územčistej, zavalitej postavy so svetlými kučeravými vlasmi. Viac pozornosti na seba pútal svojím moderným vzdelaním. Ovládal niekoľko jazykov, svojmu otcovi (gubernátorovi krajiny, ktorý nevedel písať a čítať) robil často pri rokovaní tlmočníka. Na adresu vzdelanosti sa Matej vyjadril „Nevzdelaný kráľ je korunovaný osol“.

Po popravě svojho brata 16.3. 1457, bol internovaný na dvore kráľa Ladislava Pohrobka a po jeho smrti na dvore Juraja Poděbradského. Medzitým 24.1. 1458 ho uhorské stavy zvolili za kráľa. Juraj za prepustenie mladého kráľa žiadal výkupné vo výške 50 000 zl. a zasnúby so svojou dcérou. Matej pojal Katarínu za manželku 1.5. 1461 a rok neskôr jej daroval „venné mestá“.¹ S hlbokým žiaľom prijal r. 1464 správu o smrti svojej manželky a jej dieťaťa pri predčasnom pôrode.

Trvalo ďalších 12 rokov pokiaľ si našiel novú partnerku v osobe aragónskej princeznej Beatrix a v decembri 1476, sa s ňou druhýkrát oženil. V ďalšom roku zamilovaný kráľ cestuje s mladou nevestou po kráľovstve v sprievode egerského biskupa Urbana Dóczyho a Zvolenského župana Víta Mühlsteina. Po roku manželstva sa dozvedel ďalšiu neradosť novinu. Beatrix mu nikdy neporodí následníka trónu. Matej na túto správu reagoval tak, že si na kráľovský dvor priviedol 4-ročného syna, ktorý sa narodil z nezákonného vzťahu s rakúskou meštiankou Barborou Edelpöckovou. Beatrix reagovala tým spôsobom, že z neplodnosti obvinila sokyňu z „čarovania“. Odhladiť od týchto peripetii táto vzdelaná žena priviedla na kráľovský dvor múdrych ľudí, nielen z Talianska, ktorí preslávili Matejovo kráľovstvo za jeho hranicami.

Kráľ Matej a jeho manželka Beatrix Aragónska.

Venné mestá Beatrix so svojím manželom intenzívne navštevovala, čím vlastne šírila kultúru na vidiek.

Po náhlej Matejovej smrti, chcela vládnuť ako kráľovná. V Uhorsku však kráľovné nevládli a ani rímsko-nemecký kráľ Maximilián nemal záujem o 33-ročnú vdovu. Nakoniec sa na nátlak uhorských magnátov tajne vydala za Ľudovíta Jagelovského² r. 1490, s ktorým nestránila ani jeden deň. Desať rokov trvalo, pokiaľ pápež Alexander VI. vyhlásil manželstvo za neplatné.

Ladislava od Beatrix oslobodzuje Ján Thurzo pôžičkou 200 000 zl., ktoré vyplatil Beatrix za Matejovo veno. Roku 1501 kráľovná vdova navždy opúšťa Uhorsko a zabudnutá roku 1508 na ostrove Ischia zomiera.

Jozef Ďuriančík

¹ Inštitút venných miest v Uhorsku zaviedol Žigmund (1387-1437) v máji 1424, keď venoval svojej manželke Barbore banské mestá: B. Bystrica, B. Štiavnica, Kremnica, Ľubietová, Nová Baňa, Pukanec, kráľovské mestá: Brezno, Krupina,

Zvolen, hradné panstvá: Dobrá Niva, Slovenská Ľupča, Šášov, Víglaš, Zvolen (pravidelné poplatky nimi odvádzané neputovali do kráľovskej pokladnice, ale na konto kráľovnej). Po Barbore „venné mestá“ získala Alžbeta (manželka Albrechta Habsburského 1437-39), ktorá zverila svoj majetok do správy Jána Jiskru. Ten v roku 1462 podpisuje dohodu s Matejom Korvínom o navrátení „venných miest“ kráľovi.

² Ottov náučný slovník na str. 549 uvádza, že „požičala Vladislavovi 200 000 zl. na vojnu proti Maximiliánovi a zriekla sa 300 000 zl., ktoré mala dostať ako veno po Matejovi.“

CECHY A ARTIKULY V BANSKEJ BYSTRICI

Remeslá zohrávali v dejinách mesta významnú úlohu. Banská Bystrica bola po Bratislave, Košiciach a Komárne najväčším strediskom remeselnej výroby na území Slovenska. V súvislosti s osobitným remeselným a tým aj tržným právom (1255) sa remeselníci a obchodníci dostali pod právomoc vtedajšej cechovej hospodársko-spoločenskej organizácie. Spoločné stavovské a hospodárske záujmy remeselníkov tej istej profesie viedli k vytvoreniu svojpomocných bratstiev, z ktorých sa neskôr vyvinuli privilegované, osobitne organizované korporácie – cechy.

Remeselná výroba sa spájala s mestom už od jeho založenia. Banskobystrickí remeselníci sa už od polovice 14. stor. začali združovať do cechov. Podľa istého neúplného zoznamu bolo v meste v roku 1382: 6 predavačov a kramárov, 5 krajčírov, 5 ševcov, 6 kováčov, 2-3 tesári, 1-2 mlynárov, debnár, garbiar, nožiar, zbrojár, resp. výrobca pancierov, spracovateľ koží, ostrohár, viacerí rybári, mäsiari a pekári a dokonca aj 1 medovníkár.

Najvýznamnejšími odvetvami remeselnej výroby v meste v 14. a 15. stor. bola výroba klobúkov, plátna, súkna a kordovaniu. Medzi najpočetnejšie cechy patrili mäsiarsky – cechové artikuly z r. 1443, ktorý sa neskôr rozdelil na nemecký a slovenský cech. V r. 1526 pracovalo v meste 20 mäsiarskych majstrov. Vzhľadom na početné banské a iné robotníctvo tento počet nie je neadekvátny.

Majstrov ševcov združených do obuvníckeho cechu (podľa cechových artikúl z r. 1450) bolo spolu 12 a krajčírskych majstrov (podľa cechových artikúl z r. 1480) bolo spolu 10. Dlhú tradíciu mali v meste zlatníci a striebrotepci, ktorí sa spomínajú už v 14. stor. V r. 1480 bolo v meste päť zlatníkov a ich počet stále stúpal. Cechovú listinu dostali v r. 1580, ale do cechu sa zlúčili pravdepodobne v polovici 15. stor.

V 16. stor. získali cechové artikuly aj ďalší remeselníci: kramári a maloobchodníci (1542), zámočníci (1568), klampiari (1571), peňažníci (1571), kováči (1574), zbrojáři a mečiari (v prvej polovici 16. stor.), debnáři (1578), garbiari (1578), kordovaníci, čižmári (1582, iný prameň uvádza rok 1576), remenáři (1585), korytári (1585), pekári (1586), stolári (1587), klobučníci (1588), sedláři (1600). K nim sa v 17. stor. pridružili ďalšie cechy: murári, kamenári, tesári atď., ale napr. zvonolejáři sa v meste spomínajú už od 15. stor.: s väčšími zlievarňami sa spájajú mená Kristian Bienstock, František Czechentner, Juraj Knobloch, Samuel Preisz a František Littman. Do ďalších cechov sa združujú aj kapsári (1571, 1600), povrazníci (1661) a pod.

Veľmi významným banskobystrickým remeslom bola aj v tomto období výroba plátna. V r. 1777 zamestnávalo 23 miestnych tkáčov spolu 46 tovaríšov a 32 učňov. Od konca 17. stor. sa v remeselnej výrobe dostáva do popredia mestečko Radvaň, ktoré vynikalo ani nie tak počtom svojich remeselníkov ako ich podnikavosťou. Išlo najmä o hrebenárov (24), nožiarov (16), klobučníkov (13). Spolu bolo v tomto období v meste okolo 500 majstrov. 18. stor. tak znamená v niekoľkostoročných dejinách remeselníckej výroby vrcholné obdobie po stránke kvantitatívnej ale aj kvalitatívnej. V 18. stor. dosahuje najväčší rozmach cechová výroba, keď bolo v Banskej Bystrici 29 cechov, z toho 9 na výrobu a spracovanie koží a kožušín, 7 na výrobu a spracovanie textílií. Významné postavenie mali v meste aj zlatníci a hodinári.

Cechové artikuly prachárov pochádzajú z r. 1631 a prachári bývali na území mesta i na území rodiny Radvanskovcov. Ich podnikanie sa sústreďovalo pôvodne najmä do Laskomerskej doliny, kde mali majstri prachári svoje dielne a kde stáli aj mlyny na pušný prach. Zachoval sa cechový menoslov: Ján Thurzo, Ján Pišpěki, Ján Turáni, Michal Nigrini, Samuel Hollesch, Matej Petrikovič, Pavol Turáni, Zachariáš Turzo, Baltazár Turzo, Jakub Turzo, Ondrej Pišpěki, Samuel Turzo, vdova Anna Holleschová a vdova Katarína Pišpěkiová z Radvane. Okrem súkromných podnikateľov sa v r. 1793 nachádzal v údolí Štiavničiek erárny mlyn na pušný prach, ktorý produkciu pokrýval najmä potreby baníctva.

Cechové artikuly murárov a kamenárov pochádzajú z r. 1602. Drobni podomoví obchodníci tvoria jeden z najstarších cechov (ide o inú kategóriu, ako sú kupci) z r. 1542.

Vnútna organizácia cechov bola presne stanovená artikulami – štatúty, regule, poriadky. V nich vyplýva, že v r. 1443-1872 bolo 61 nemeckých, 24 slovenských, 3 latinské a 1 maďarská artikula. Slovenské štatúty mali od začiatku klobučníci, sládkovia, tkáči, súkenníci a mečiari, neskôr aj pivovarníci. Veľmi významným strediskom slovenských cechov bolo aj mestečko Radvaň, kde mali slovenské

štatúty nožiari, mečiari, súkenníci, ševci a spojený cech mečiarov, kováčov a zámočníkov. Najstaršie zachované štatúty banskobystrických cechov pochádzajú už z prvej polovice 15. stor. – sú najstaršie v stredoslovenských banských mestách a sú to štatúty mäsiarov.

Remeselníci, nezdrúžení do cechov

V meste pôsobili aj remeselníci, ktorí sa nikdy nezdrúžili do cechov: holiči, ránhojiči, kožušníci, sklári, kníhviazači, maliari, modrotlačári, kominári atď. Regruovali sa napríklad z vidieckych remeselníkov, ktorí sa prisťahovali do mesta, nemohli sa však stať plnoprávnymi mešťanmi, pretože nevlastnili žiaden nehnuteľný majetok a nemohli zaplatiť mestskou radou určenú dávku. Títo chudobní majstri sa usadzovali obyčajne na predmestiach, pracovali tu tajne, prípadne ako veční tovariši u niektorého z cechových.

Cechy boli zrušené v r. 1850 a ustanovené bolo zriadenie živnostenskej a obchodnej komory. Zákon z r. 1851 ustanovil slobodné, povolené a obmedzené činnosti, v dôsledku čoho sa remeslá rozdelili na cechové a necechové. V Banskej Bystrici v r. 1851 evidovali 20 cechov: čižmarsky, garbiarsky, debnársky, hrebenársky, hrnčiarsky, kováčsky, krajčírsky, krčmarsky, mäsiarsky, mediarsky, medotepecký, murársky, obuvnícky, papierenský, pekársky, stolársky, súkennícky, tkáčsky a zámočnícky. V druhej polovici 19. stor. a patrili k najvýznamnejším a najpočetnejším remeselníkom garbiari a medzi popredných remeselníkov patrili aj farbiari.

K zániku cechov prispel aj nástup kapitalistickej manufaktúry.

Obchod zostával aj v druhej polovici 19. stor. sústredený v rukách niekdajších ťažiarovských rodín tzv. ringburgerov, ktorí vlastnili parcely okolo námestia – vtedajšieho trhu. Vlastníctvo týchto pozemkov bolo viazané na obchodné privilégiá (napr. výčap vína, varenie piva). Podľa štatistiky z r. 1867 malo mesto 12 331 obyvateľov, z ktorých najväčšiu skupinu tvorili tzv. „továrnici a remeselníci“, čiže samostatní výrobcovia a ich pomocníci, v ich nominálnom počte 400:432 v prospech výrobcov. Táto skutočnosť jednoznačne dokladá prevahu malovýroby.

I po oslabení remeselníckej výroby a po zrušení cechov si predstavitelia jednotlivých remesiel pestovali pocit spolupatričnosti a „profesijnej“ identity predovšetkým zachovávaním niektorých cechových tradícií.

Porovnanie stavu niektorých remesiel v Banskej Bystrici v rokoch 1858 a 1868

	1858	1868		1858	1868
čižmári	47	40	kožušníci	7	6
obuvníci	24	25	remenári	6	6
krajčíři	21	26	prachári	5	4
tkáči	15	5	garbiari	4	4
debnári	14	14	mydlári	4	5
súkenníci	14	14	medikováči	4	4
pekári	8	13	gombičkáři	3	2
klobučníci	8	13	hodináři	3	4
másiari	8	7	povrazníci	3	2
kováči	8	9	medovníkáři	2	2
zámočníci	7	5	kamenári	1	1
sedláři	7	4	kominári	1	1

Jolana Darulová

Text je z knihy Darulová, Jolana: *Banská Bystrica, mesto podnikateľov, remeselníkov a obchodníkov*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB 2006. ISBN 80-8083-343-5. 188s.

Pekári pri svojej práci.

DEJINY SLOBODNÉHO KRÁĽOVSKÉHO MESTA BANSKÁ BYSTRICA

Z diela Emila Jurkoviča Dejiny slobodného kráľovského mesta Banská Bystrica prinášame dnes časť kapitoly Obchod.

Krizová situácia v banskobystrickom mediarskom podniku po roku 1682. Ochromenie obchodu s meďou. Komorský gróf Thavonat. Banskobystrická komora musí poslať do Amsterdamu 4 000 centov medi ako úverovú zábezpeku. Nová úverová zmluva s Dantzovou firmou z Nizozemska. Obchod s meďou počas povstania Františka Rákociho II. Vyrovnanie nizozemských veriteľov. Fúzia s Viedenskou mestskou bankou (1733). Úvery od Palmovej firmy.

Zdá sa, že samostatné podnikanie eráru zaznamenalo celkom priaznivé výsledky. Dopyt bol totiž vysoký v zahraničí aj doma, konkrétne vo Viedni a v Sedmohradsku, takže tunajšia mediarska produkcia šla rýchlo na odbyť. Dobré rozbehnuté obchody však čoskoro narušil nový vojnový konflikt. Caprara musel v roku 1682 pred Tökölím odísť z banských miest. Neustávajúci vojnový ruch a následné veľké ťarchy uvalené vtedy na baníctvo znemožnili produkciu a výnosné obchodovanie s meďou. Pred Rabattom sa síce uhorské povstalecké oddiely stiahli, baníctvo sa však už nedokázalo pozviechať. Nielen preto, že komoru ťažili veľké dlžoby, takže nebola schopná vyplácať mzdy v hotovosti. Dialo sa tak aj preto, lebo v administrácii sa vyskytli také chyby a problémy, že hlavný komorský gróf Ondrej Viechter po udaniach vlastných podriadených musel rezignovať na svoju funkciu.

Fatálnym omylom bolo tiež to, že obchod nebol úzko prepojený na baníctvo a banskú produkciu. Príjmy z obchodu s meďou plynuli inam, nie do baní a na investície do podniku. V tomto ohľade bola Banská Bystrica odkázaná na kremnickú komoru. Tá však po odvedení dávok pre cisársky dvor a po Tökölího povstaní tiež nebola schopná kryť náklady na prevádzku banskobystrických baní a tunajšiu produkciu medi. Z výnosov za predaj medi bolo potrebné odvieŕť vtedy (1693) prinajmenšom 50 000 zlatých. Na to sa však nedalo ani len pomyslieť; tieto príjmy už totiž boli vopred rezervované na úplne iné určenie.

Po Viechterovom odvolaní uviedli do úradu hlavného komorského grófa Ľudovíta Alberta Thavonata. Jeho známe skúsenosti v banskom podnikaní a vynikajúce administratívne schopnosti dokázali vyťažiť z obchodovania s meďou a inými produktmi a z ich predaja aspoň v malom toľko, že peniaze postačovali na chod podniku. V tam čase bol aj komorský prevádzkový kapitál oveľa väčší. Aj súkromní podnikatelia z Banskej Bystrice a okolia totiž boli naviazaní na komoru – ako sme na to už poukázali v kapitole o baníctve – a produkciu museli povinne odvádzať komore, ktorá ich vykupovala. Na druhej strane sa sympaticky zvýšila aj banská produkčná kapacita; nie nadiľho, pretože na sklonku 17. storočia začala opäť rýchlo upadať.

Thavonat medzičasom od Čákiovcov získal aj smolnícke bane a spravoval ich vedno s banskobystrickými šachtami. Rozumným hospodárením a udržiavaním živých obchodných kontaktov zaistil uhorskej meďi bezpečné odbytkiská a komore vcelku slušné výnosy. Podľa Srikových výpočtov boli príjmy z banskobystrického mediarskeho podniku na konci storočia na úrovni 180 000 zlatých, pričom cisársky dvor mal z tejto sumy k dispozícii plných 130 000 zlatých. Pri týchto vysokých príjmoch však nesmieme zabudnúť na obrovské dlhy – 743 750 zlatých –, ktoré stále ťažili komoru; podľa splátkového kalendára v zmysle zákonného článku z roku 1699 navrhnutého Leopoldom I. sa mali splatiť za 10 rokov v ročných splátkach po 74 000 zlatých.

V roku 1700 už boli všetky výnosy komory vopred minuté a komisia vyslaná na usporiadanie komorských záležitostí videla možné riešenie problému len v ďalšom väčšom úvere. Na jeho zaručenie by však bolo potrebné dať do zálohu produkciu banskobystrického mediarskeho podniku. Úverový akt bol realizovaný v roku 1700 prostredníctvom nizozemských obchodníkov vo výške 800 000 zlatých. Na jeho krytie sa podnik zaviazal každoročne dopraviť do Amsterdamu 4 000 centov banskobystrickej a smolnickej medi.

Hneď v prvom roku však Banská Bystrica nedokázala vyprodukovať viac

ako 2 300 centov; zvyšok teda musel vykryť Smolník, ktorý do ružomberského skladu skutočne dodával z roka na rok vyššie množstvá medi. Zároveň odôvodnene narastali obavy, že ak sa preukáže vyčerpanosť banskobystrických medených baní, komorský úver bude veľmi málo rentabilný. Komora preto nielenže nútila

svojich banskobystrických úradníkov, aby silou-mocou zaistili produkciu podniku, ale zároveň aj zabránili domácomu dopytu po meďi neúmerným zvýšením jej cien. Problémy sa však tým len znásobili, lebo už ani Banská Štiavnica nebola schopná vykryť náklady na chod špaňodolinského podniku, dokonca ani 6 – 7 000 zlatých mesačne na mzdy. Banská Bystrica zasa nemala žiadne príjmy, pretože všetku produkciu exportovala do Amsterdamu a žalostné pomery sa už začali prejavovať aj v nedostatku nástrojov a iných banských potrieb. Nevyhnutným dôsledkom tohto počínania bolo, že komora nebola schopná zaistiť dodávky medi a uspokojiť svojich nizozemských veriteľov.

Napriek nepriaznivému rozpoloženiu dvorská komora v roku 1702 rozšírila v Nizozemsku chýr, že erárne bane na meď sú schopné dodávať ešte viac. Preto sa pustila do nových rokovaní s tamojšou Dentzovou firmou ohľadne ďalšej pôžičky vo výške 500 – 600 000 zlatých. Na krytie dlhu ponúkla uhorskú a sedmohradskú produkciu medi, na ktorej by sa Banská Bystrica a Smolník mali účastniť objemom vo výške 6 000 centov medi a hornouhorskou produkciou ortuti. Tieto veľmi tvrdé podmienky znášalo aj to, že veritelia na náklady dlžníka vyslali do Uhorska splnomocnenca. Jeho úlohou bolo preberať od baní dohodnuté dodávky medi a ortuti a potom ich cez Vroclav a Hamburg dopravovať do Nizozemska. Komisar bol v priamom kontakte s veriteľom a dvorská komora získala len právo nahliadnuť do účtov spojených s odovzdávaním produkcie.

Celý úverový obchod bol po zdĺhavých obštrukciách zo strany veriteľa nakoniec uzavretý na jar v roku 1703. Môžeme povedať, že priam v hodine dvanástej. Povstanie, ktoré vtedy prepuklo v Uhorsku, totiž už na jeho úplnom počiatku znemožnilo na poriadne dlhý čas komore dostať v jej záväzkoch. Ovládanie tunajších baní nizozemskými veriteľmi sa tak predžilo o celé desaťročia, t. j. aj produkcia uhorskej medi a ortuti bola na rovnako dlhý čas nemenne vyhradená veriteľom.

Srbik v už toľkokrát citovanom diele označuje škody, ktoré spôsobilo Rákociho povstanie na banských dielach, za nevýslovne. Môžeme hodnoteniu veriť, ak sa na záležitosti pozeráme rakúskymi očami a nezabúdame, že Rakúsko bolo celé roky odstavené od výnosov z bohatých uhorských baní na meď. V banskobystrických a smolníckych medených baniach sa však pracovalo so zvýšeným úsilím. Postaral sa o to najmä hlavný komorský gróf Hellenbach spolu s jeho úradníckym personálom. Z výnosov plynúcich z produkcie medi bolo potrebné vykryť vysoké výdavky.

Popri zvýšenom úsilí pri ťažbe sa teda musela pozornosť uprieť aj na obchodné kontakty so zahraničím. Obchod vtedy prevzali do svojich rúk najmä Poliaci, ktorí meď uhorských povstalcov (*Rebellenkuper*) prepravovali cez Sliezsko a Vroclav do Hamburgu. Veľa medi našlo odbyť aj počas prepravy, a to na Morave a v Sliezsku. Uhorská vláda totiž meďou vyplácala súkenníkov z Nového Jičína a Bielska, ktorí dodávali svoj tovar uhorskému vojsku. Bezvýslednou sa ukázala byť žiadosť Nizozemčanov, ktorí požadovali obstaráť uhorskú meď. Obchodníci, ktorí ju sprostredkúvali na trhy do Hamburgu, totiž zaplatili za ňu clo a takýmto spôsobom by v celom obchode len škodovali.

Banská Bystrica sa 29. októbra 1708 opäť dostala do rúk cisárskych vojsk. Dvorská komora vyslala do banských miest na prevzatie baní grófa Gundenara Starchenberga a pod jeho vedením aj Thavonata a iných. Úkony vykonané

Imrich Tökölí, jeho povstanie výrazne ovplyvnilo dovedy výnosný banskobystrický obchod s meďou.

v spojitosti s prevzatím banských podnikov a ich reorganizáciou mali odstrániť utrpené škody a podporiť ziskovosť podnikov. Waldbürgeri si opäť mali privykať odvádzaj svoju produkciu medi komore, ako aj postarať sa o nové smerovanie obchodných zásielok medi, bezpečnosť na cestách, zákaz vývozu použitých medených výrobkov a o stiahnutie libertášov z obehu.

Zavádzaniu všetkých týchto novínok sa do cesty načas postavila morová nákaza; medzi baníkmi vyvolala veľmi vysokú úmrtnosť. Podobnou prekážkou sa stali aj osobné záujmy pri vykupovaní medi. Komora totiž pred povstaním vyvážala med' do zahraničia bez platenia mýta. Počas povstania prevzali prepravu medi do svojich rúk súkromné osoby. Panstvá s právom vyberať mýto si od nich však začali nárokovovať prislúchajúce poplatky, ktorých sa nemienili len tak ľahko vzdať. Bolo ich teda potrebné opäť privykať na to, aby uznali komorské práva.

Podnik sa však aj teraz nachádzal v úplnej finančnej mizérii; nemohlo byť ani reči o tom, že by si začal plniť záväzky voči Nizozemčanom. Aby komora zabezpečila aspoň jeho nevyhnutný chod, uzavrela úverovú zmluvu s videnskou firmou *Palm a bratia* a za vypožičané sumy úročené 6 – 9 % spoločnosti odvádzala vyprodukovanú med'. Palmovci do mája 1710 už poskytli komore v podobe preddavkov takmer 100 000 zlatých. Ako protihodnotu však získali iba med' za 40 000 zlatých, ktorú po zásobení rakúskych trhov vyvážali do Švajčiarska, nemeckých štátov a Talianska. Ani všetky vyplatené preddavky však nepostačovali. Preto bolo potrebné pristúpiť nielen k predaju všetkej tunajšej disponibilnej medi, ale vyzvať aj soľné úrady v Ružomberku, Solivare a Tokaji, aby týždenne zasielali 100 – 200 zlatých.

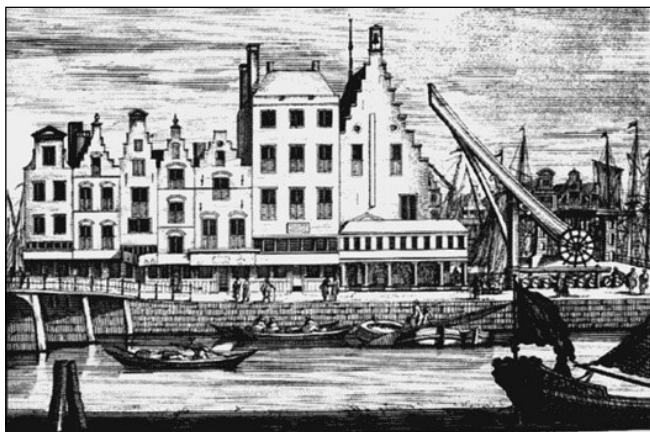
Palm a bratia až do roku 1711 do Nizozemska nevyviezli žiadnu med'. Vtedy však – aby ukázali, že myslia na uspokojenie nárokov tamjších veriteľov a aby si udržali aj kredit – poslali zo smolníckej huty 300 – 400 centov medi do Vroclavu na adresu tamjšieho splnomocnenca veriteľov bankára Schreyvogela. So zásielkami pokračovali aj v nasledujúcom roku; tieto do polovice roku 1713 dohromady predstavovali sotva o niečo viac než 2 000 centov, pritom ročne bolo žiaduce vyvážať 6 000 centov. Aj tak exportovali iba smolnícky tovar, ktorý pre strnulosť dedičných dŕžav inak nedokázali speňažiť. Je prirodzené, že obchody, ktoré komora uzatvárala s inými odberateľmi, nezostali utajené pred nizozemskými veriteľmi. Celá dlhá suma sa vedno s nesplatenými viacročnými úrokmi v roku 1712 už vyšplhala na závažných 2 500 000 zlatých – veritelia pritom nemali v rukách nič, čím by táto suma bola poistená.

Za takýchto podmienok sa veritelia rozhodli, že jediným východiskom je získať vlastníctvo uhorských baní na med' do svojich rúk. Prvým krokom na ceste k nemu malo byť vyslanie vyhladnutého poverenca, ktorý mal celú produkciu medi a sedmohradskej ortuti prevziať pre veriteľov a vyviezť ju na zahraničné trhy. Od tohto zámeru sa však veritelia odklonili v zmluve uzatvorenej v roku 1714. Bane na med' sa totiž dostali do správy osobitnej komorskej komisie, s ktorou banskí úradníci udržiavali priamy kontakt prostredníctvom korešpondencie. Záujmy veriteľov zastával cisár a súčasne aj administrátor vymenovaný veriteľmi; jeho úlohou bolo vyslať do banských miest osobitných inšpektorov, ktorí mali dohliadať nad dodávkami celej produkcie. Veritelia sa zaviazali, že mesačne budú opäť poskytovať preddavky vo výške 10 000 zlatých, ktoré sa však môžu použiť výlučne na chod podniku. Na vysporiadanie celého dlhu mal Smolník ročne vyprodukovať 4 000 a Banská Bystrica zasa 2 000 centov medi. Surovina sa mala odovzdať poverencovi veriteľov, ktorý ju vykupoval v cene 44 zlatých za cent, ale následne ju potom predával s najväčším možným ziskom. Podľa tohto princípu sa započali dodávky medi pre veriteľov už v roku 1714. V nasledujúcom roku už sem prišiel aj inšpektor veriteľov Henrich Dietrich Mayern, ktorého poslal administrátor bankár Gottfried Schreyvogel. Takto sa uhorská produkcia medi na celé roky dostala do rúk Nizozemčanov.

Rozumným využitím mesačných preddavkov vo výške 10 000 zlatých mohla komora oživiť baníctvo nielen v Banskej Bystrici, ale aj v Smolníku. Opäť sa však dopustila osudovej chyby: z podielu 5 000 zlatých pripadajúceho na Smolník tam predisponovala ledva 100 zlatých a zvyšok odovzdala znova na krytie vlastných dlhov. Prirodzeným následkom bolo, že produkčná kapacita baní v Smolníku začala klesať a do roku 1716 sa tieto už zadlžili do výšky 13 000 zlatých. Ale ani Banská

Bystrica, ktorú Thavonat dostal do lepšej pozície, nedokázala vyjsť zo svojho podielu a mesačne si nárokovala minimálne 6 000 zlatých.

Na podnik doľahli aj náklady na prepravu, pretože po Viedni a Vroclavu ich mala hradíť komora. Všetky tieto problémy nakoniec priviedli komoru aj zástupcu záujmov veriteľov administrátora Schreyvogela k dosť nečestnému kroku. Schreyvogel totiž na zvýšenie ťažobnej produkcie už v roku 1716 mesačne poskytoval podniku 1 000 zlatých. Samozrejme, činil tak bez vedomia svojich pánov; pritom od roku 1717 túto podporu už zvýšil na 3 000 zlatých mesačne. Za to odoberal na svoj súkromný účet med', ktorú predával za rovnakú cenu ako veritelia. Rovnakým spôsobom presvedčil nizozemských veriteľov aj v prípade smolníckeho podniku a prostredníctvom opakovaných preddavkov, ktorými podporoval aj súkromné osoby, sa mu v roku 1725 už aj zmluvne podarilo zabezpečiť si nárok na banskobystrickú a ľubietovskú med'. Poverenec nizozemských veriteľov Mayern o tom, prirodzene, nesmel nič vedieť.

Úverový obchod s Nizozemskom riešil banskobystrickú finančnú mizériu.

Pri takomto uvažovaní však komora nemala nijaké vyhliadky, žeby sa niekedy tohto ťaživého dlhu aj zbavila. Platobné podmienky nedodržiavala: nielenže sa nepustila do splácania istiny, ale nedokázala splácať ani úroky, takže tie už narástli do takmer rovnakej výšky, ako istina (96 %). Do splácania istiny sa pustila až v roku 1727, keď sa zvýšili aj dodávky medi. Umorovanie dlhu sa však napriek tomu ukazovalo byť veľmi zdĺhavou záležitosťou. Bolo preto potrebné využiť nejaký cudzí kapitál. Požiadavka bola tým aktuálnejšia, že veritelia, ktorí z tohto výnosného obchodu nemienili vystúpiť, sa bránili akýmkoľvek pokusom o vyrovnanie.

Tak sa 6. júla 1733 zrodila dohoda s Viedenskou mestskou bankou, ktorá mala zaručiť, aby sa bane na med' konečne vymanili z cudzích rúk. Banka v zmysle dohody prevzala na seba povinnosť urovať istinu a zároveň za zaviazala poskytovať mesačne komore 10 000 zlatých na chod podnikov rovnako, ako dovtedy robili Nizozemčania. Produkcia sa aj naďalej mala vyvážať do Nizozemska a zisky z jej speňaženia poslúžia na vyrovnanie úrokov. Viedenská banka však na revanš získala záložné právo na celú produkciu medi z Banskej Bystrice a Smolníka do vyrovnania svojich nárokov. Komora ako zábezpeku zaslala všetku produkciu do Viedne a Vroclavu do rúk administrátora Schreyvogela na vlastné náklady. Z predajnej ceny pripadá veriteľovi 44 zlatých za cent medi. Ak by sa však med' dala speňažiť výhodnejšie, tento zisk prináleží komore. Takýmto spôsobom by boli najprv uspokojení Nizozemčania a následne aj banka.

Banka už v auguste 1734 začala splácať úver pri nizozemskej finančnej skupine; na jar 1746 bolo jeho umorovanie už ukončené. Komora sa takto zbavila monopolu Nizozemčanov, ktorý svojou ťarchou dusil a bránil plodne uplatniť vynaložené sily a realizovať životaschopné nápady. Výsledkom bolo, že objem produkcie sa všade začal zvyšovať, keďže komora mohla stále viac investovať do podnikov. Tak napríklad Banská Bystrica získala v roku 1736 7 000 zlatých, ale o rok neskôr už 10 000 zlatých.

Vojna o poľské dedičstvo v roku 1736 však znamenala pre rakúsku monarchiu nové bremeno. Štát riešil záťaž pôžičkou vo výške 3 miliónov; za ňu musel ručiť surovinami z banskobystrických a smolníckych baní. Na vedenie úveru sa podujali bratia Palmovci, ktorých úlohou bolo prevziať celú produkciu medi a odpredať ju. V roku 1737 boli síce podmienky úveru dohodnuté s anglickou bankou, ale Palmova firma si podržala poverenie na jeho administráciu. Znova totiž začala podporovať komoru preddavkovými platbami.

Pod správou Palmovej firmy nabralo banskobystrické medenorudné baníctvo taký dych, aký sa mu nedostal od fuggеровských čias. V roku 1737 vyprodukovalo 6 645 centov medi, v roku 1738 už 9 694, v roku 1739 11 407 a v roku 1740 11 135 centov. Pre takúto značnú produkciu bratia Palmovci zaistili aj príslušné trhy, a to tak pre smolnícku, ako aj banskobystrickú med'. Túto totiž prepravovali do prístavov v Terste a Janove, odtiaľ po mori do Portugalska a Neapola. Jej ďalšia časť si zasa našla odbytišťa na severe a v strednom Nemecku. Prekvitajúci obchod s uhorskou med'ou narušil pruský vpád do Sliezska a bavorská vojna v roku 1741; prienik bystrickej medi na európske trhy však už nič nedokázalo zastaviť.

Emil Jurkovič

PRVÁ KUCHÁRSKA KNIHA V SLOVENSKEJ REČI

Prvá Kuchárska kniha v slovenskej reči vyšla v Budapešti v roku 1870. Jej autorom bol rodák z Radvane nad Hronom Ján Babilon (Babylon). Narodil sa pred 190-timi rokmi 2. júna 1818 ako najstaršie dieťa z 9 detí krajčira a zároveň výrobcu nitrátových solí (potrebné k výrobe pušného prachu) Jána Babilona (1793-1849) a jeho manželky Anny Klimekovej, ktorá bola rodáčkou zo Sliezska (terajšie Poľsko). Prastarý otec autora knihy Ján Babilon (1723-1806) sa prisťahoval do Radvane pravdepodobne ako dieťa spolu s matkou a niekoľkými súrodencami z Jablonkova (Jablonka) v Sliezsku pred rokom 1739. Vo viacerých generáciách sa Babilonovci vyučili krajčírskemu remeslu, ale popri tom boli aj prachármi (pulverárius), či výrobcami nitrátových solí (salis nitri coctor). Až v tretej a štvrtjej generácii sa niektorí z nich odklonili od tohto dalo by sa povedať rodinného zamerania pri výbere povolania a dali sa na celkom odlišnú profesijnú dráhu.

Samuel Babilon (1807-1866) bol učiteľom v Banskej Bystrici, profesorom v Banskej Štiavnici, farárom v Ľubietovej a v srbskom Silbaši, kde aj zomrel. Bol spoluzakladateľom Spoločnosti česko-slovenskej.

Ľudovít Babilon (1820-1883), synovec Samuela Babilona sa počas štúdií v Bratislave zapájal do činnosti mládeže združenej okolo Ľudovíta Štúra. Po odvolaní Štúra odišiel spolu s inými študentmi do Levoče. Niekoľko rokov pôsobil ako kaplán na viacerých miestach, potom trvalo až do smrti v Bajši (bývalá Juhoslávia). Svojou činnosťou prispieval k zvýšeniu národného uvedomenia a kultúry dolnozemsých Slovákov. Ako rovesník udržiaval kontakt s Andrejom Braxatorisom - Sládkovičom i s vekovo starším Karolom Kuzmánim.

Ján Babilon, autor kuchárskej knihy, bol starším bratom Ľudovíta. Kde sa vyučil za kuchára a čo ho viedlo k rozhodnutiu stať sa kuchárom sa asi nedozvieme. Vieme iba, že sa stal budapeštianskym mešťanom, a že tu mal pravdepodobne svoju reštauráciu, kde sa schádzali významné osobnosti slovenského národného a kultúrneho života. To mohlo prispieť k tomu, že vznikol zámer napísať kuchársku knihu v slovenskej reči a tak sa vyrovnáť iným, veľkým kultúrnym národom aj v oblasti gastronómie. Príprava takej náročnej publikácie trvala Jánovi Babilonovi 20 rokov. Prvé vydanie diela sa zrejme stretlo s ohlasom hlavne u po slovensky hovoriaceho obyvateľstva Budapešti, lebo sa dočkalo ešte dvoch vydaní, aj keď po smrti autora.

V kuchárskej knihe Jána Babilona je 1500 receptov, jednoduchých, náročnejších i veľmi náročných, určených pre chudobnejšie i majetnejšie rodiny. Kniha je písaná krásnou štúrovskou slovenčinou a na počudovanie niet v nej hungarizmov, hoci bola napísaná v Budapešti a bolo by to prirodzené. Okrem praktického zamerania má kniha i výchovné poslanie, lebo učí zdravému rozumu, hospodárstvu, poriadkumilovnosti v kuchyni i plánovitosti pri príprave jedál.

„Tak ako v každej veci je poriadok dušou, ani v kuchyni nesmie chýbať, lebo z neporiadnej kuchyne nemôže vyjsť poriadne pripravené jedlo a zlé nedodá človekovi tú dobrú vôľu a chuť, ktorá trávenie napomáha a vôbec život obveseľuje“. O prílišnom korenení a ostrých jedlách sa vyjadruje takto: „No častejšie sa musí brať ohľad na ľudskú prírodu a zdravie, ktoré je každému milšie ako hodaják dobrá chuť. Nejedon sa nájde, čo len tak pachtí za korením, ale keď ho užije, hneď mu zaškodí, a preto podľa zdravého rozumu nech radšej utrpí chuť nežli zdravie“ a hneď aj doporučuje i „zelinky, ktoré si každý sám v záhradke dopestovať a v zime na úvetri usušiť a do mnohých jedál upotrebiť môže“ ako bazalku, šalviu, rozmarín, materinu dúšku, majorán a palinu dračiu (estragón).

Praktické rady sa týkajú napr. i zberu kapusty, ktorá sa má nakladať

do suda: „Keď sa v jeseni kapusta vyrúbe, má sa nechať osem dní na suchom mieste, aby preschla. Ak by bola trpela od dažďového počasia, má sa nechať dlhšie stáť na suchom, aby z nej vyšla vlhkosť a aby trochu zvädla“, a potom po narezaní sa „uložená kapusta tlačí čisto umytými nohami dookola“.

Zamýšľa sa aj nad potrebou učiť žiakov ovocinárstvu, štepeniu a očkovaniu stromov, lebo. „takto by sa chlapcom prekazila cesta do cudzích záhrad, do ktorých ich pekné ovocie vábi. Keby mali pri dome vlastné ovocné stromy, tak by sa nik za cudzím nepozeral, keďže by mal každý doma vlastné ovocie po vynaloženej práci“.

Nabáda aj k prezieravosti a hospodárnosti pri využití mimoriadnej úrody v niektorých rokoch, pretože... „každý gazda vie, že sa každý rok neurodí sľivák rovnako, uvarí si pri hojnej obaračke odrazu viac lekváru, ktorý roky potrvá a takýto lekvár musí byť dobre nahusto uvarený, potom vydrží na suchom mieste 10 aj 20 rokov“.

Prihovára sa za uchovanie „od starodávnych čias obľúbených báboviek (báb)“, lebo by bola škoda, „keby baby zakapať mali“.

Na ukážku uvediem jeden recept Jána Babilona zo Sliezska, odkiaľ jeho rodina prišla na Slovensko.

Sliezsky kúchoň (brioš)

Celá masa sa skladá z nasledujúcich prídavkov: z 1 funta fajnej múky, 10 lôtov čerstvého masla, 5 žltkov, 2 lôtov tŕčených mandlí, 4 lôtov cukru, žajdlíka smotánky, 3 lyžíc kvasníc a trochu soli.

Kvasnice rozpustíš mliekom, zo štvrt funta múky urobíš predmädku (kvások), posypať ju múkou a zakrytú nechať na teplom mieste kysnúť. Za ten čas rozmiešať maslo so žltkami na penu, pridať mandle, cukor, soľ, ostatnú múku a smotánku, všetko dobre rozdrobiť, pridať vykysnuté cesto, všetko zmiešať, múkou posypať a zakryté na teplom nechať hore rásť.

Potom cesto vybrať na pomúčenú tablu, zľahka dookrúhla porovnať, vôkol pozatlačať prstom a nechať zakryté na teplom kysnúť.

Za ten čas rozmiešať 8 lôtov masla na penu, pridať 8 lôtov cukru, 4 lóty múky a 8 lôtov drobno krájaných mandlí, toto dobre rozmiešané rozotrieť po vrchu cesta, okrúhlym drevkom popichať po celom, v peci za hodinu nechať nažito povoliť piecť, zahorúca posypať potŕčeným cukrom so škoricou a vychladnutý pokrájať na kúsky.

Jeden aktuálny recept – Pôstna kapustová polievka s hriabami

Do hrncoka postavíš kapustnicu i za hrst kapusty; do kastróla dať kus masla, zrobiť žltú zápražku, do nej dať krájanú cibuľu i preceďnú kapustnicu. Kapustu a suché, vo vode rozmočené a na rezanky pokrúpané hriby dať do polievky, posoliť a nechať variť. Do hrncoka dať pár žltkov a kysle smotánky, čím sa polievka zalegíruje. Podáva sa ešte uziarená zemľa.

Aj keď je Babilonova kuchárska kniha určená pre všetky vrstvy spoločnosti, je vlastne „ľudovou kuchárkou“. Za Rakúsko-uhorskej monarchie sa toto ojedinelé dielo dožilo troch vydaní, na Slovensku bolo v reedícii vydané až v roku 1989 vo vydavateľstve Tatran. Ján Babilon svojou prvou kuchárskou knihou v slovenskej reči predbehol známejšiu autorku Novej kuchárskej knihy Teréziu Vansovú o 44 rokov (1. vydanie 1914).

Možno sa súčasná mladá generácia dočká ďalšieho vydania, čo by iste prispelo k rozšíreniu poznatkov o „kuchárskom umení“ (tak nazval varenie Ján Babilon) v 19. storočí.

Eva Furdiková

Poznámky: žajdlík – 0,34 l, veľká holba – 0,9 l, malá holba – 0,62 l, funt – 56 dg, lôt – 1,75 dg

NÁVŠTEVA PREZIDENTA BENEŠA V B. BYSTRICI V SEPTEMBRI 1936

Počas 68 rokov trvania Československej republiky (1918–1939, 1945–1992) sa na najvyššom poste krajiny vystriedalo osem prezidentov: **Tomáš Garrigue Masaryk**, **Edvard Beneš**, **Klement Gottwald**, **Antonín Zápotocký**, **Antonín Novotný**, **Ludvík Svoboda**, **Gustáv Husák** a **Václav Havel**. Dvaja z nich (**Edvard Beneš** a **Antonín Novotný**) sa zapísali do našich dejín aj svojím negatívnym postojom k Slovensku a k Slovákom, ktorým sa ani netajili a pri viacerých príležitostiach svoj názor prezentovali i na verejnosti. **Edvard Beneš**, podobne ako jeho predchodca, obhajoval ideu čechoslovakizmu a hlásil sa k myšlienke o jednotnom československom národe. Jeho negatívne postoje sa prejavili aj počas návštevy nášho mesta, ktorá sa uskutočnila v dňoch 27.-28. 9. 1936. V spojitosti s ňou sa v štátnom archíve zachoval bohatý pramenný materiál.

Podľa vopred pripraveného programu mal prezident **Beneš** prísť do Banskej Bystrice 27. 9. o 13. hodine autom z Ružomberka. Cestou boli naplánované dve zastávky: prvá na Šturci a druhá na Starých Horách. V podkladoch k príprave návštevy sa okrem iného píše: „.... 12,00 hod. sa na Šturci páni prezidentovi s paňou a družinou hlási veliteľ 10. divízie generál **Mánek**, okresný náčelník v B. Bystrici, radca politickej správy Dr. **Miloš Úlehla** a veliteľ četníckeho oddelenia major **Vojtech Drozda** (v poznámke: v prípade priaznivého počasia pán prezident vystúpi z auta – 50 krokov po Malej Fatre).... o 12,45 hod. pána prezidenta na Starých Horách privíta rím. kat. dekan **Adolf Bory**,.... o 13,00 hod. príchod do B. Bystrice cez Lazovnú ul., Stoličkovú ul. (dnes Bottova), Strieborné námestie, Parkovú ul. (dnes J. Kráľa), Dolné námestie, Štádlorove nábregie, Národnú ul. na Masarykovo námestie. Tu sa zastaví pred čestnou rotou, pri ktorej zahrá vojenská hudba fanfáry z „Libuše“,.... na víťacom krídle čestnej roty hlási sa pánu prezidentovi veliteľ pluku a ostatní predstavitelia,.... uvedenie pána prezidenta s paňou a družinou na tribúnu. Tu ho privíta rím. kat. biskup **Marián Blaha**, v mene okresného zastupiteľstva Msgr. prof. **Ján Javorka** a starosta mesta **Michal Samuhel**. Ten odovzdá pánu prezidentovi diplom čestného občianstva mesta a dary jeho milostivej panej,.... pán prezident odchádza do mestského domu, kde sa v zasadacej sieni zúčastní na slávnostnom zasadnutí zastupiteľského sboru,.... pán prezident s paňou a pán predseda vlády Dr. **Milan Hodža** s pánom krajinským prezidentom **Jozefom Országhom** odídu kočmi z námestia do Národného domu (ostatní členovia družiny idú autami).... 13,20–14,00 hod. odpočinok v Národnom dome,.... 14,00 hod. obed v Národnom dome,.... 16,00 hod. pán prezident s paňou odchádza so svojim sprievodom autom na Sliač (pozn.: v pôvodnom programe bola o 17,50 hod. plánovaná „slávnostná svačina“ v Národnom dome).

Na druhý deň návštevy (28.9.) bol pripravený nasledovný program: „.... o 8,30 hod. pán prezident so sprievodom (10-11 áut) odíde zo Sliača bez zastávky v B. Bystrici cez obce Kostiviarska, Svätý Jakub, Ulmanka, Dolný a Horný Harmanec na stavenišťe u východného portálu vrcholového tunela u Horného Harmanca, aby zahájil stavbu novej dráhy,.... o 9,15 hod. príchod na stavenišťe,.... tu sa mu hlásia Dr. **M. Úlehla**, major **V. Drozda**,.... na to ho pozdraví starosta obce Harmanca **Konrád Dortenwald**,.... pána prezidenta privíta minister železníc **Rudolf Bechyňa** a hlási sa mu prednosta ústrednej stavebnej správy Ing. Dr. **Jozef Koněřza**. Ten predstaví pánu prezidentovi prednostu stavebnej správy ČSD v B. Bystrici – vrchného technického radcu Ing. **A. Karneta** a podnikateľa stavieb **J. Kruliša**,.... pán prezident s paňou a družinou ide asi 100 metrov. Tam je uvítaný štátnou hymnou a potom ho pozdraví žiacka a zástupca robotníctva.

Nasledujú prejavy ministra **Bechyňa** a krajinského prezidenta **Országha** a pozdravy poslanca **Jána Bečka**, predsedu slovenského bankového revíru Ing. Dr. **Štaucha** a riaditeľa Ing. **Otta Kappa**,.... zahájenie slov pánom prezidentom, predsedom vlády, ministrom železníc, krajinským prezidentom, biskupom **M. Blahom**, zemským vojenským veliteľom – gen. **J. Votrubom**, podnikateľom, robotníkom a zástupcom ústrednej stavebnej správy,.... o 11,00 hod. pán prezident s družinou odchádza autami do Národného domu,.... 11,30–11,45 hod. odpočinok,.... o 11,45 hod. obed poriadaný ministerstvom železníc,.... o 14,00 hod. pán prezident so sprievodom odíde autami do Slovenskej Ľupče v sprievode

ministerského predsedu Dr. **Milana Hodžu**,.... o 14,20 hod. ho v Slov. Ľupči privíta starosta **Andrej Šuhajda**,.... pán prezident pokračuje v ceste do Podbrezovej,.... o 16,35 hod. sa pán prezident s družinou vráti do B. Bystrice na malé nádražie. Vojenská hudba ho víta fanfárami z „Libuše“ a štátnou hymnou,.... na to sa s ním rozlúči za Slovenskú krajinu člen krajinského výboru **Július Stano**. Pred vstupom do zvláštného vlaku hlási sa pánu prezidentovi riaditeľ štátnych železníc Ing. **Ivan Viest** a prednosta stanice a odhlási sa okresný náčelník a veliteľ četníckeho oddelenia,.... o 17,00 hod. odchod vlaku z B. Bystrice do Zvolena.

Rozlúčka na Malej stanici, pri odchode zvláštného vlaku.

K samotnej návšteve vydalo mesto aj pokyny pre obyvateľov: „.... obecnstvo sa žiada, aby domy menovite na námestiach a uliciach, ktorými pán prezident prechádza, ozdobil bezvadnými zástavami, štátnymi alebo národnými a dľa možnosti okná svoje vyzdobilo,.... na všetkých komunikáciách – silnicie, ulice a námestia, ktorými sprievod sa uberá je premávka zastavená, vždy najmenej polhodiny vopred,.... ulice, ktorými sprievod prechádza musia byť voľné – menovite je zakázané sprevádzať sprievod oddielmi jazdy (banderiami) a pod., alebo inými vozidlami,.... priestor určený pre slávnostné zahájenie stavby dráhy v Harmanci je malý, preto prístup obecnstvu, ktoré nedostalo zvlášťne pozvanie bude dovolený len na vstupenky, ktoré vydáva okresný úrad.

Slávobrána na Dolnej ul. s nápisom Nášho prezidenta víta srdce Slovenska.

z okresného úradu, pán prezident pri návšteve nášho mesta má byť privítaný len na námestí, kde sa mu má odovzdať diplom čestného občianstva a dary, tak pre neho, ako aj pre jeho milostivú paniu,.... z toho vidieť, že pán prezident nemá prísť na mestský dom do zasadacej sieni k slávnostnému zasadnutiu zastupiteľského sboru,

ako sme to mali v programe, k čomu sme vlastne aj radné miestnosti s veľkým nákladom opravili a okrášlili a taktiež sme sa dozvedeli, že pán prezident nemá byť odvezený z námestia na koči, známom v celej republike. Keďže dosiaľ každý minister i pán prezident, ešte ako minister zahraničia, i pán ministerský predseda na tomto koči sa viezli a tiež boli na mestskej radnici,.... Toto opatrenie sa nemilo dotklo nielen vedenia mesta, ale i mestskej rady a zastupiteľstva, najmä potom, keď sa dozvedeli, že návšteva na radnici, ako aj

odvoz pána prezidenta v tradičnom koči, sa nevynecháva z dôvodov krátkeho času, keďže pán prezident z B. Bystrice neodíde do Podbrezovej, ako bolo v pôvodnom programe, ale pôjde priamo na Sliač, teda voľného času je podľa informácie až nazbyt,.... Je v záujme čím okázalejšieho uvítania a čím výraznejšieho preukázania úcty mesta B. Bystrice a celého občianstva pánu prezidentovi Dr. **Eduardovi Benešovi**, ale aj v záujme spokojnosti obyvateľstva, ktoré si to priamo nárokuje, keďže v iných mestách pán prezident na radnici bol, aby aj k nám prišiel, žeby sa naše mesto a obyvateľstvo opravdu necítilo tohto nehodným....

(Poznámka: dobové texty uvádzame bez jazykových korektúr)

Podklady: Štátny archív v Banskej Bystrici

Ján Baláž

MIESTNA ŽELEZNICA BANSKÁ BYSTRICA - HARMANEC

(Besztercebánya-hermándi HÉV)

Potreby Harmaneckých papierní a ďalších podnikov v Harmaneckej doline a tiež štátnych lesov vyvolali stavbu Miestnej železnice Banská Bystrica-Harmanec. Jej trasa viedla súbežne so starou cestou, spájajúcou Pohronie s Turcom, vedľa potoka Bystrica. Koncesia na jej výstavbu bola udelená uhorským ministerstvom obchodu 1. júla 1913 pod č. 48440 budapešťanským podnikateľom Fried a Adorján a Ing. Viliamovi Fórisovi.

Železnica stavebnej dĺžky 12,8 km bola projektovaná s najväčším stúpaním 20 promile a najmenšími polomermi oblúkov 200 m. Na železničný zvršok boli navrhnuté, na rozdiel od iných miestnych železníc, 12 m dlhé koľajové polia z 28,0 kg/m ťažkých koľajníc typu „j“, upevnených na 17 podvaloch s najväčším rozstupom 75 cm, čím sa dosiahol nápravový tlak 12 t.

Pri stanovení definítivej trasy sa rozhodovalo, odkiaľ má železnica vychádzať. Navrhovaná bola stanica Radvaň, alebo „malá“ stanica v Banskej Bystrici. Nakoniec zvíťazil názor, že to bude z „veľkej“ stanice v Banskej Bystrici.

Popis trasy:

Železnica začínala pri strede výpravnej budovy stanice MÁV Banská Bystrica a viedla popri železničnej trati Banská Bystrica - Podbrezová až po obec Majer, kde odbočila oblúkom polomeru 200m vľavo až dosiahla úbočie kopca Banoš. Prechádzala pritom popri Wünschovej tehelni a ponad mestskú nemocnicu. V km 3,7/8 v 200 m oblúku vľavo prešla potok Potočok a križovala vicinálnu cestu do Rudlovej, za ktorou dosiahla úpatie Stráže, ktorým pokračovala a ďalším 200 m oblúkom vpravo sa dostala do údolia potoka Bystrica. Tu v km 4,815 bola postavená zastávka **Banská Bystrica** so 70 m nástupišťom. Stúpanie v tomto úseku dosiahlo max. 17‰.

Od zastávky trasa klesala až po zastávku **Kostiviarska** v km 6,466. Od nej trať pokračovala po ľavom brehu Bystrice, vedľa cesty popri obci Svätý Jakub do nákladiska **Svätý Jakub** s 2 koľajami, ktoré sa nachádzalo vedľa papierne, v km 8,535-8,678.

Odtiaľto trať až po Ulmanke stúpala (max. 17‰). **Ulmanka**, stanica IV. tr. s 2 koľajami, sa nachádzala na pravom brehu Bystrice v km 10,595-10,794. Za stanicou trať pokračovala niekoľkými oblúkmi a stúpaním maximálne 17‰ až v km 12,527-12,856 nasledovala na ľavom brehu Bystrice konečná stanica **Harmanec - papiereň** (IV. tr.) s 3 koľajami. Ďalší úsek bol už verejnosti neprístupný, keďže trať pokračovala do areálu Harmaneckých papierní a končila v km 13,616.

Na železnici boli postavené dve zastávky: Banská Bystrica (Besztercebánya) a Kostiviarska (Élesd), tri stanice: Svätý Jakub (Szent Jakabfalva) s dopravným oprávnením nákladiska, Ulmanka (Olmányfalva), Harmanec - papiereň (Hermánd - Papírgyár). Doplňovanie parných rušňov vodou bolo možné vo východiacей a konečnej stanici.

Výpravné budovy sa postavili vo Svätom Jakube, Ulmanke, Harmanci, sklady tovaru v Ulmanke, Harmanci, nakladacie rampy v

Ulmanke, Harmanci, mostová váha v Harmanci. Samostatne stojace WC pre cestujúcich boli súčasťou staníc a zastávok. Záhradné parky sa nachádzali vo všetkých zastávkach a staniciach. K vybaveniu staníc,

zastávok a strážnych domčekov patrili aj pece na chlieb, hospodárske budovy pre chov domácich zvierat a studne. Všetky stavby boli typizované a vybavené podľa noriem MÁV.

Zo stavieb železničného spodku sa postavilo 50 priepustov a mostov, najväčší pred stanicou v Harmanci, rozpätia 17 m. Cez železnici viedlo 24 prechodov, z toho 2 mimoúrovňové. Položené bolo cca 885 t koľajníc a 19.260 drevených podvalov, 9 výhybiek. Sklonové pomery železnice: v rovni 15,13 ‰ a v sklone 84,87‰ dĺžky. Oblúky tvorili 62,22‰ dĺžky.

Investičné náklady dosiahli 2,956.00K, z čoho na dopravné prostriedky pripadlo 124.000 K. Náklady na jeden km železnice dosiahli 227.384 K, z čoho náklady na stavbu priepustov a mostov boli 50,4%. Tieto vysoké náklady boli zapríčinené použitím ťažkej sústavy železničného zvršku a prestavbou stanice Banská Bystrica.

Železnica bola do prevádzky odovzdaná **31. októbra 1913**. Jej riaditeľstvo sídlilo v Budapešti, po vzniku ČSR v Bratislave. Prevádzku zabezpečovali na účet vlastníkov MÁV, po vzniku ČSR zase ČSD.

Po postavení železnice Banská Bystrica - Dolná Štubňa odbočka osobná doprava sa od 19.12. 1940 zrušila a neskôr sa zrušila a znesená bola aj trať. Papierne v Harmanci boli spojené s novou železnicou vlečkovou koľajou zo stanice Ulmanka (dnes Uľanka).

Ladislav Kmeť

Literatúra:

Magyar vasúttörténet, 4. zv. Budapest 1996

Cestujúci pri osobnom vlaku do Banskej Bystrice v stanici Harmanec.

Stanica Harmanec v období 1. ČSR.

Pohľad na dnešnú trať - tunel pri Harmanci.

HISTORIK A ARCHIVÁR JÚLIUS BARTÁK

Július Barták nebol síce historikom z povolania, dokázal však s nesmiernym záujmom o vec a iste aj s nemalým úsilím vytvoriť priekopnícke odborné práce z dejín lesníctva, lesníckeho školstva, ako aj z dejín stredoslovenských banských miest. Po druhej svetovej vojne sa zaslúžil o vytvorenie centrálneho archívu poľnohospodárstva a lesníctva.

Július Barták sa narodil v Banskej Bystrici 23.3. 1896, v národnej uvedomelej rodine krajčírka Jána Bartáka (matka Rozália, rodená Skalková). Po absolvovaní ľudovej školy v rodnom meste pokračoval v štúdiu na gymnáziu (1906–1910), ktoré však nedokončil, zrejme aj v dôsledku silnejšieho maďarizačného útlaku. V rokoch 1910–1913 vystriedal niekoľko robotníckych zamestnaní (napr. v zápalkárni a možno aj v otcovej krajčírskej dielni) a potom (1913–1916) opäť študoval, tentoraz na Vyššej obchodnej škole v Banskej Bystrici. Zas mu však ako pansláviu skomplikovali situáciu, v dôsledku čoho nemohol zmaturovať. Dňa 15.1. 1916 narukoval do rakúsko-uhorskej c. k. armády a už ako vojakovi sa mu podarilo 29.4. 1916 zložiť maturitné skúšky na Obchodnej akadémii v Budapešti.

Po návrate z vojenskej služby 24.7. 1917 sa Július Barták od 25.10. 1917 zamestnal ako účtovný tajomník na vtedajšom Uhorskom kráľovskom lesnom riaditeľstve v Banskej Bystrici. Tu, po prevrate v roku 1918 počnúc rokom 1919 spravoval Barták historicky hodnotný archív a vzácnu odbornú knižnicu Riaditeľstva štátnych lesov a majetkov v Banskej Bystrici. Tento jedinečný zdroj informácií prebudil v ňom hlboký záujem o lesnícku históriu a minulosť Banskej Bystrice. V roku 1922 v Pohronských novinách publikoval článok „*Spoločenský poriadok v Banskej Bystrici na počiatku XVIII. storočia*“ a v roku 1924 „*Slobodné mesto Banská Bystrica v minulosti*“. V roku 1929 vyšla v knižnej forme jeho priekopnícka odborná práca „*Z minulosti štátneho lesného hospodárstva v okolí Banskej Bystrice a Starých Hôr*“, ktorá bola vlastne prvou slovenskou publikáciou zaoberajúcou sa dejinami lesného hospodárstva. Vydanie tejto publikácie finančne podporilo aj mesto Banská Bystrica sumou 5.000 Kč s podmienkou poskytnutia určitého počtu exemplárov (pôvodne sa jednalo o 20 exemplárov, neskôr ako to vyplýva z archívnych materiálov, ponúkol až 400 exemplárov pre Mestské múzeum).

Július Barták bol od roku 1920 členom Mestskej muzeálnej komisie v Banskej Bystrici. Málo známou skutočnosťou je, že spolu s lesným radcom Janom Dvořákom stáli pri zrode banskobystričského odboru Klubu československých turistov (KČST). Dňa 26.8. 1920 sa vo vinárni mestského hotela Slávia konalo ustanovujúce valné zhromaždenie odboru KČST v Banskej Bystrici (počiatočnú členskú základňu tvorilo 26 osôb), na ktorom sa Július Barták stal tajomníkom (jednatelom) a Jan Dvořák dočasným predsedom tejto organizácie.

V roku 1932 sa Július Barták aj s rodinou presťahoval z Banskej Bystrice do Liptovského Hrádku, kde pracoval ako hlavný účtovný tajomník na tamojšom Riaditeľstve štátnych lesov a majetkov. V roku 1934 sa stal členom výboru Okresnej odbočky Roľníckej osvetu v Liptovskom Mikuláši, kde pracoval v odbore pre národné a sedliacke dejiny. Informácie nadobudnuté štúdiom liptovských archívov hodlal neskôr využiť v publikácii o dejinách Liptova (ostala len v rukopise). V roku 1935 bol Július Barták volebným poverencom Agrárnej, resp. Republikánskej strany poľnohospodárskeho a maloroľníckeho ľudu za Podtatranský kraj. Pripravovanú publikáciu k 20. výročiu vzniku prvej ČSR, o prevratových udalostiach na Pohroní v roku 1918, už nemohol vydať v dôsledku komplikovanej politickej situácie. Vydanie tejto

„jubilejnej“ publikácie o Pohroní nepodporilo ani mesto Banská Bystrica a preto ostala len v rukopise.

Po vzniku Slovenského štátu, zrejme aj pre svoju československú orientáciu sa musel Július Barták presťahovať do Solivaru pri Prešove, kde bol na Riaditeľstve štátnych lesov a majetkov spočiatku hlavným účtovným tajomníkom a od roku 1941 účtovným riaditeľom. V roku 1942 vyšla jeho ďalšia publikácia „*Vývin lesníckeho školstva na Slovensku v rámci lesohospodárskych pomerov*“, ktorá je uceleným prehľadom histórie lesníckeho školstva na Slovensku od najstarších čias. Počas pôsobenia v Solivare napísal aj niekoľko menších historických prác, z ktorých niektoré boli odvysielané v prešovskom rozhlase.

Po skončení druhej svetovej vojny kratšiu dobu pracoval na Riaditeľstve štátnych lesov a majetkov v Oravskom Podzámku a od roku 1946 nastúpil na Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy v Bratislave, kde sa stal vedúcim kultúrno-historického oddelenia v rámci III. odboru. Je zaujímavé, že až do roku 1950 bol vlastne zamestnancom Štátnych lesov, ktoré ho pre potreby tohto povereníctva len uvoľňovali. Pri zachraňovaní zbytkov zanedbaných archíválií skonfiškovaných veľkostatkami, podnikmi, zanikajúcich spolkov a inštitúcií sa Július Barták dostáva do priameho kontaktu s problematikou archívnictva. Vypracoval návrh na zriadenie centrálnej archívnej inštitúcie, ktorá by spravovala pomocou oblastných pobočiek hospodársko-historické písomnosti na celom Slovensku. V roku 1947 vznikol Pôdohospodársky archív v Bratislave, riaditeľom ktorého bol v rokoch 1948–1955 práve Július Barták. V tomto období napísal niekoľko odborných príspevkov o úlohách historických archívov, o význame pôdohospodárskeho archívu ako aj o jeho vedeckom poslaní. V roku 1956 Pôdohospodársky archív začlenili do Štátneho slovenského ústredného archívu, v ktorom ešte krátko pracoval aj Július Barták, a to v poľnohospodársko-lesníckom oddelení. Kvôli úplnosti ešte treba uviesť, že Július Barták bol členom predsedníctva (v rokoch 1948–1950 predsedom) Akčného výboru Slovenskej historickej spoločnosti a v rokoch 1951–1954 členom Slovenskej archívnej komisie.

Po odchode do dôchodku v auguste 1956 Július Barták napísal ešte niekoľko menších článkov a štúdií zameraných najmä na problematiku lesníckeho školstva na Slovensku. Hodnotný bol jeho príspevok o Jozefovi Dekretovi Matejovi do zborníka venovanému tejto významnej osobnosti slovenského lesníctva z príležitosti 180. výročia jeho narodenia (Jančík, A., a kol., 1954). Július Barták zomrel v Bratislave 1.4. 1959 ako 63 ročný a pochovaný je na cintoríne v Slávičom údolí.

Celoživotné dielo Júliusa Bartáka je dôkazom oprávnenosti jeho začlenenia medzi priekopníkov nielen v oblasti lesníckej historiografie, ale aj v oblasti rozvoja slovenského archívnictva.

Július Burkovský

BANSKÉ MESTÁ A UNESCO

V minulom čísle Banskobystrického Permonu sme informovali o pripravovanom stretnutí k rozšíreniu zápisu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO o územie bývalých kráľovských miest.

Úvodné pracovné stretnutie organizované úradom BBSK sa konalo dňa 23.9. 2008 za účasti

zástupcov: Mesta Banská Bystrica, obce Ľubietová, mesta Kremnica, mesta Nová Baňa, obce Banská Belá, obce Štiavnické Bane, obce Staré Hory, obce Pukanec, zástupcov Nitrianskeho samosprávneho kraja, Fakulty STU Bratislava, OZ Bystriciensis, Krajského pamiatkového úradu Banská Bystrica a OZ Banskobystrický geomontánný park.

Výsledkom stretnutia je dohoda o vytvorení skupiny na vypracovanie návrhu a jeho úspešný zápis do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO.

Redakcia

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

CESTOVNÝ RUCH V BANSKEJ BYSTRICI V 30. ROKOCH 20. STOROČIA

Otázka rozvoja cestovného ruchu a propagácie prírodných krás, historických a kultúrnych pamiatok krajiny, regiónu, mesta či obce nie je len záležitosťou súčasnosti. Aj v minulosti si kompetentní uvedomovali ich význam. V Banskej Bystrici bola pre tieto účely založená aj pobočka

Zväzu cudzineckého ruchu v Bratislave a významnou organizáciou, ktorá sa v tomto období aktívne podieľala na rozvoji turizmu, bol aj Klub československých turistov. Vznikali rôzne brožúry a prospekty o Banskej Bystrici a jej okolí a pre zlepšenie služieb boli organizované kurzy pre sprievodcov.

V 30-tych rokoch 20. storočia vyšla v týždenníku Pohronský hlásnik séria článkov týkajúcich sa rozvoja cestovného ruchu a propagácie mesta

Banská Bystrica nielen v Československu, ale aj v zahraničí. Autori spomenutých článkov napríklad existujúcim informačným prospektom vycítili nasledujúci zásadný nedostatok – neboli napísané v cudzom jazyku. Tento istý nedostatok uviedli podľa článku Eugena Lányiho „Banská Bystrica a cudzinecký ruch“ z 8. februára 1936 aj pracovníci Československej dopravnej kancelárie (ČEDOK), ktorá mala vo Viedni svoju kanceláriu. Napriek veľkému záujmu zo strany rakúskych turistov o Banskú Bystricu, nemali jej pracovníci k dispozícii akýkoľvek propagačný materiál o meste v nemeckom jazyku.

Rok 1936 bol z pohľadu rozvoja cestovného ruchu pre Bystricu charakteristický tým, že v tomto roku sa v Banskej Bystrici uskutočnilo hneď niekoľko podujatí, ktoré sem prilákali veľké množstvo turistov. Šlo o preteky Klubu československých turistov, majstrovstvá Slovenska v krasokorčuľovaní a v neposlednom rade druhé svetové zimné hry Makabi. Mesto v tom čase očakávalo príchod 500 návštevníkov Makabiády z Nemecka a okolo 200 z Maďarska. Eugen Lányi v tejto súvislosti prizvukuje, že najprv si mesto musí urobiť dobrú reklamu a potom „uspokojiť zákazníkov solídnu obsluhou, priateľnosťou, ale aj tým, že sa s nimi budeme rozprávať jazykom, ktorému oni rozumejú“. Človek by ani nepovedal, že

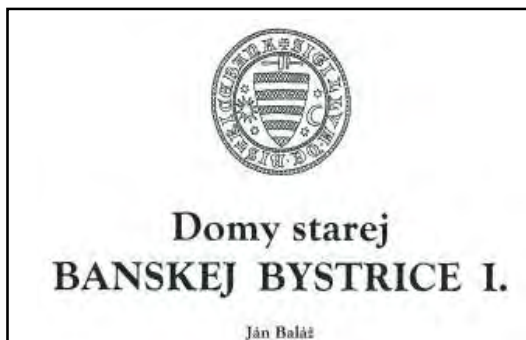
tento názor bol vyslovený pred viac než 70 rokmi. Najmä preto, že otázka zlepšenia kvality služieb a znalosti cudzích jazykov zo strany sprievodcov a pracovníkov turistických a informačných centier, hotelov a reštaurácií, je často diskutovaná na Slovensku aj v súčasnosti.

Zo štatistických údajov vyplýva, že približne 10% z celkového počtu turistov (16 990 návštevníkov), ktorí navštívili v roku 1934 Banskú Bystricu, boli cudzinci. Z nich mali jednoznačnú prevahu Maďari (v počte 1240), ktorí boli nasledovaní Rakúšanmi (215), Nemcami (82) a Poliakmi (62).

Na záver uvádzam niekoľko postrehov R. Murína z článku „Dojmy cudzinca v B. Bystrici“, ktorý napísal pre Pohronský hlásnik po svojej prvej návšteve nášho mesta. „Široká Národná ulica robila na mňa dojem veľkomesta...“ „Vľavo hory, vpravo hory, všetko vôkol samé lesy a tmavomodrosť hôr popretkávaná belostou žiariaceho snehu... Majestätne položené má krásna Ban. Bystrica“.

Ivana Dianová

NOVÁ PUBLIKÁCIA Z HISTÓRIE MESTA

V predaji: Media klub - Kapitulská ul., Európa S.C.,
Duma - Dolná ul. č. 35, KIS - Námestie SNP č. 14.

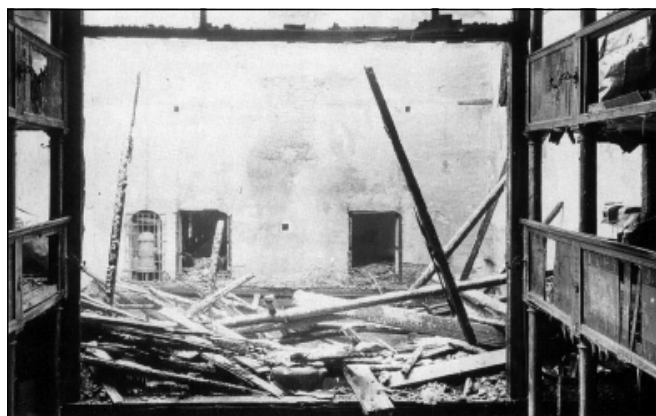
PRED STO ROKMI ZHORELO V BANSKEJ BYSTRICI PRVÉ DIVADLO

V nedeľu 8. novembra 1908 v popoludňajších hodinách zhorelo v Banskej Bystrici prvé divadlo. Nachádzalo sa v dvornom trakte medzi hlavným námestím a dnešnou ulicou Jána Cikkera. Vybudovali ho v lete roku 1840 najmä pričinením baróna Antona Radvanského, vojenského komisára rytiera De la Fort a tiež mestského richtára Jozefa Glabitsa. Výstavbu riadil staviteľ Ferdinand Krappe, výzdobu objektu zabezpečili maliari budínskeho divadla Karol Otto a mestský profesor kreslenia Rudolf Raun.

Divadlo malo v hľadisku skromné pódium a rad balkónov. Sedadlá boli prikrýté červeným súknom. Herci mali k dispozícii dve šatne: Na predstavenie mohlo prísť až 300 divákov.

V divadle vystriedalo svoje hudobné a spevácke nadanie mnoho významných umelcov, z ktorých spomenieme aspoň niektorých - Ujházi, Blahová, Pálmai, Reményi, Menterová, Popper a Remmerová. Posledným, hudobným dielom, ktoré odznelo na javisku bola opereta Ildunda Rostanda „Orlička“ o úmrtí Napoleonovho syna, vojvodu z Reichstadtu.

Tak skončilo svoju púť prvé divadlo v meste. Trvalo viac ako 15 rokov, aby v meste vyrástla požadovaná scéna. Najprv to boli sály Evanjelického a Katolíckeho spolku, až sa dobudoval Národný dom, kde banskobystrické divadlo, (dnes už ako opera), sídli dodnes.

Pohľad do interiéru zhorého divadla bol naozaj žalostný. Foto z novej publikácie J. Baláža *Domy starej Banskej Bystrice I.*, ktorá sa práve objavila na predajných pultoch.

História zaznamenala však divadelné dianie podstatne skôr, už od roku 1550, kedy v meste vystupovali rôzne súbory. Hrávalo sa v školských budovách, ale aj v dvorných traktoch mesta.

Pramene;¹ Emil Jurkovich: O divadelníctve a starom divadle v Banskej Bystrici.

Igor Chromek

**BYSTRICKÝ
PERM**

Vydáva: BYSTRICIENSIS - Združenie cestovného ruchu, Vychádza štvrťročne. Šéfredaktor: Ing. Pavel Gender. Zodpovedná redaktorka: PaedDr. Slavomíra Očenášová-Štrbová, PhD., Redakčná rada: Ján Baláž, doc. PhDr. Jolana Darulová, CSc., PhDr. Igor Graus, prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc., Mgr. Jozef Ďuriančík, PaedDr. Dušan Jarina, Igor Chromek, Ján Vicen, Milan Žuffa-Ellek, Ing. Július Burkovský, PhDr. Vladimír Sklenka, Mgr. Eva Furdíková, Grafická úprava: PaedDr. Dušan Jarina,

Adresa redakcie: Ing. Pavel Gender, Horná 48, 974 01 Banská Bystrica, e-mailový kontakt: gender@pobox.sk, nasudi@gmail.com, Tlač: Štefan, Slovenská Ľupča, Registr. číslo: OÚ-OPT-1/2003. Elektronickú podobu nájdete: www.banskabystrica.sk v podadresári kultúra.